

проблема зв'язку мови і мислення ще не вичерпна повністю і потребує подальших наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехтерева Н.П. Мозговые коды психической деятельности / Н.П. Бехтерева, П.В. Бундзен, Ю.П. Голицын. – Л.: Наука, 1977. – 253 с.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь / Н.И. Кондаков. – М.: Наука, 1971. – 753 с.
3. Мацейків М.А. Питання етнічної психології в науковій спадщині О.О.Потебні / М.А. Мацейків // О.О.Потебня і проблеми сучасної філології. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 111 – 123.
4. Панфилов В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания / В.З. Панфилов. – М.: Наука, 1982. – 253 с.
5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.-Л.: Ин-т языка и мышления АН СССР, 1990. – Т. 4. – 320 с.
6. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: [видання друге, перероблене і доповнене] / С.В. Семчинський. – К.: АТ «ОКО», 1996. – 416 с.

Василь Яблонський

Тоталітаризм чи демократія: боротьба ідей в українському еміграційному середовищі (20-30 рр. ХХ ст.)

У статті розглядається ідеологічне протистояння українських політичних сил на еміграції за умов поляризації світу у 20-30-х роках ХХ ст. Через призму потреби політичної консолідації еміграційних партій та груп, насамперед довкола Державного центру УНР в екзилі, аналізуються «рецепти» відновлення державної самостійності України.

The author of the article examines the ideological confrontation among Ukrainian political forces in emigration under the influence of world polarization in 1920-1930-s. The patterns of restoration of state independence of Ukraine are regarded in the light of political consolidation of emigrant parties and groups, first of all under the State Center of Ukrainian People's Republic in exile.

Політичне протистояння між прихильниками української незалежності та прибічниками радянського шляху розвитку було актуальним та непримиренним упродовж всього часу існування УРСР. Українська міжвоєнна політична еміграція у разі свого повернення до України мала б запропонувати українському суспільству власне бачення подальшого розвитку держави. Означений історичний період характерний осмисленням еміграційними політиками причин поразки української державності та виробленням стратегій її відновлення. Ці процеси проходили у жорсткому ідеологічному протистоянні між політичними пар-

тиями та групами, яке було успішно перенесене з українського ґрунту на еміграцію та посилювалося взаємними обвинуваченнями у поразці української незалежності на початку 20-х років.

До даної проблематики у різний час зверталися як вітчизняні [6, 9, 10], так і діаспорні [3, 4, 5, 11] та зарубіжні дослідники [14, 15]. За невеликими винятками предметом дослідження в цих роботах ставали окремі аспекти діяльності української еміграції чи її лідерів. Боротьба ідеологій між українськими політичними силами часто досліджувалася у дискурсі «соціалізм-монархізм-націоналізм». Такий підхід акумулював у понятті «соціа-

лізм» всі політичні партії та групи, які не могли належати ні до монархізму ні до націоналізму за визначенням. Слід зауважити, що від 1917 року «мода на соціалізм» серед українських політиків зменшувалася з кожним наступним роком. Зрештою, політики – прихильники крайніх лівих ідей, за невеликим винятком залишилися в Україні, всі інші змушені були емігрувати. На еміграції цей процес продовжився – термін «соціалізм» поступово зникає з назв політичних угруповань і з політичного ужитку. Частина політичних партій та груп позиціонуються як партії демократичного спрямування.

Успішна боротьба ідей безпосередньо залежала від організаційного оформлення та функціонування тих чи інших політичних партій і груп. Тому, міжвоєнний період був використаний еміграційними політиками для організаційної розбудови власних структур.* У другій половині 20-х років визначилися основні політичні «гравці» української еміграції.

ДЦ УНР в екзилі був створений у листопаді 1920 року, в результаті вимушеного відходу з території України через поразку у війні з більшовицькою Росією. У перший період діяльності ДЦ складався з Директорії, уряду, представників центральних і місцевих органів влади і армії та утвореного на еміграції передпарламенту – Ради республіки [12, с. 19]. Однак після зміцнення більшовицької влади в Україні та усвідомлення неможливості швидкого повернення в Україну, структура ДЦ була докорінно змінена і перебудована відповідно до нової стратегії, яка передбачала тривалий етап боротьби за відновлення неза-

лежності держави. Увесь час ДЦ (попри внутрішні кризи) позиціонував себе, як уряд у вигнанні, здійснюючи низку заходів у політичній, міжнародній, мілітарній, науково-освітній та культурній сферах.

Як уже згадувалося вище, одночасно йшли процеси творення організацій та груп опозиційних до Державного Центру УНР. Коли мова йде про українських соціалістів, то їх з великими потугами можна віднести до опозиції. Частина з них постійно працювала у рамках Державного Центру; інші знаходилися в лояльній опозиції. Лише праязська група на чолі з М. Шаповалом, М. Галаганом та Н. Григоріївим та їхнім «Українським громадянським комітетом» мала підкреслено негативне ставлення до уряду УНР. Натхненник УГК, М. Шаповал, який свого часу в силу різних причин так і не увійшов до Директорії, зокрема, критикував процедуру передачі влади після смерті С. Петлюри до А. Лівичького. Він звинувачував екзильний уряд у порушенні постанови Директорії від 15 листопада 1919 р. яка передбачала, що влада у разі смерті Голови Директорії має перейти до живих членів цього органу. «Закон про тимчасове Верховне управління та порядок законодавства в УНР» від 12 листопада 1920 р. нічим не порушує постанови 15 листопада, він лише доповнює її встановленням тимчасового порядку заміщення голови Директорії. Це доповнення в законі, на думку А. Яковліва, не для того, щоб «прокласти шлях А. Лівичькому» - як стверджував М. Шаповал, а з нагальною необхідності – збереження Державного Центру УНР, після фактичного виходу зі складу Директорії А. Макаренка та Ф. Швеця [13, с. 60].

Група М. Шаповала ведучи полеміку проти тих чи інших постулатів уряду УНР шукала нових засад для української

* Вдаючись до порівняння Державного центру УНР та еміграційних політичних партій, ми розглядаємо у першу чергу ідеологічну складову їх діяльності, оскільки статус цих політичних утворень суттєво різнився.

національно-визвольної програми, знаходячи їх у «диктатурі трудових мас». Власне, це була давня позиція прихильників «трудового принципу», який так і не став державною ідеологією – його не сприйняла більшість делегатів Трудового конгресу. УГК, не визнаючи УРСР, як залежну від московського більшовицького режиму вважав, що українська держава має розбудовуватися на платформі партії есерів, а не на загальнодемократичних принципах, що лягли в основу Української Народної Республіки.

Однак, необхідно зазначити, що опозиційно зорієнтовані соціалісти не мали (за винятком М. Шаповала) інтенцій до творення нового державного центру. Натомість інші опозиційні групи такі тенденції постійно демонстрували. Йдеться насамперед про гетьманців та, пізніше – ОУН. Ці групи що на середину 1920-х – початку 30-х рр. були ідеологічно та інституційно оформлені, претендували на право стати об'єднуючим осередком для українського емігрантського загалу.

Треба зауважити, що гетьманський рух ідеологічно і організаційно остаточно оформився після повалення Гетьманату і вже за межами української території. Навіть УХДП – партія, яка формально була політичною опорою Гетьманату у 1918 р. – тривалий час входила до системи УНР.

У 1920 р. з ініціативи В. Липинського та С. Шемета у Відні було створене українське політичне об'єднання монархічного напрямку Український союз хліборобів-державників. У грудні 1920 р. було прийнято статут і регламент УСХД. Його члени ставили своїм головним завданням боротьбу за відновлення суверенної Української держави з класократичним устроєм у формі традиційного Гетьманату. На чолі організації стояла

Рада присяжних, до складу якої, крім згаданих ініціаторів, входили Д. Дорошенко, М. Кочубей, О. Скоропис-Йолтуховський та інші. Пізніше до УСХД приєднався П. Скоропадський, який 1921 р. увійшов до Ради союзу. На початку діяльності до організації входило кілька десятків членів. Саме ця структура і конкурувала з Державним Центром за вплив на політемігрантів. Однак УСХД, як і інші емігрантські партії, досить швидко поринув у внутрішні ідеологічні та організаційні дискусії, які привели до низки криз, розколів, ліквідацій та відновлень.

У республіканських колах ліквідацію УСХД пов'язували із візитом П. Скоропадського у січні 1929 р. до Будапешту, де він нібито «в обмін на фінансову підтримку передав Угорщині Карпатську Україну від імені майбутньої Української держави» [8, с. 31]. Подібні заяви практично унеможливлювали встановлення діалогу між політичними організаціями.

Натомість, В. Липинський створив разом з М. Кочубеем та В. Кучабським нову організацію Братство українських класократів-монархістів-гетьманців, яка піддавала критиці ДЦ за акцент на демократичні засади політики. Не дивлячись на дистанціювання Липинського від гетьманців, йому також діставалося від екзильного уряду за «москвофільські» висловлювання: «Ідеолог їхній Липинський в «Хліборобській Україні» не дурно говорить, що мовляв, ми – українці – з нашими братами (москалями) порозуміємось» [5, с. 74]. Дана позиція з точки зору одного з речників уряду була не тільки капітулянтською, а й підривала віру в здійснення ідеалу української еміграції – виборення власної держави.

Міжвоєнний та пізніші періоди* ха-

* У другій половині 1940-х років позначився певний діалог між СГД і ДЦ, який, однак не привів непримирених суперників до конструктивної співпраці.

рактерні конфронтаційним протистоянням між українськими республіканцями та монархістами. У полеміці, яка велась у публічному просторі, часто добиралися аргументи, що подавали історичні факти, як правило, у вигідному тій чи іншій стороні світлі. Так, не демонструючи особливих симпатій до політичних конкурентів, М. Ливицький писав: «оті всі Лизогуби, Гербелі, Рогози, Кістяковські, Завадські, Ржепецькі, Любинські й інші – пішли на службу до генералів Денікіна і Врангеля, а згодом, на еміграції, вважали себе за приналежних до російського громадянства» [4, с. 8].

Подібна інтерпретація викликала несприйняття у гетьманських колах. Близьке до СГД видавництво «Батьківщина» у передмові до роботи Дмитра Гирського подає своє бачення недавніх історичних подій. Там, зокрема, йдеться: «Державність України за системою УНР впала, а її соціалістичні адепти вигнані з України соціалістами-большевиками. Ця обставина і змушує банкрутів системи УНР тлумачити на свій лад історичне минуле України, національні і революційні зриви українського народу, приписувати Хліборобській Україні національну і державну «несвідомість» [1, с. 3].

Консервативно-монархічна ідея, попри певну привабливість, не знайшла великої кількості прихильників в Україні. Очевидно, перша половина ХХ століття в Європі потребувала більш модерних ідеологій – демократії, комунізму, націонал-соціалізму, фашизму, тощо. Класократичні ідеї так і залишилися популярними лише серед невеликої кількості інтелектуалів, не діставши масової підтримки. Гетьманський рух не став також й інтегральною складовою загальноукраїнського еміграційного руху.

І соціалісти на чолі з М.Шаповалом, і гетьманці, свою непримиренність до

режиму Директорії, а згодом і Державного центру в еміграції мотивували нереалізованістю в Україні їхніх державно-політичних ідеологем: чи то «трудового принципу» чи ідей класократії. Обидві ці позиції були досить далекими від принципів демократії, які сповідували політичні групи, що входили до ДЦ УНР.

Для країн, які виявилися аутсайдами версальсько-вашигтонської системи міжвоєнний час характерний проявами реваншистських настроїв. Не стало винятком й українське суспільство. Антикомунізм і прагнення відновлення власної державності для частини суспільства та еміграції стали підґрунтям виникнення нових світоглядних систем та творення організацій відповідного спрямування. Іншим опонентом ДЦ став націоналістичний рух, оформлений у 1929 р. у Відні в Організацію Українських Націоналістів. До проводу українських націоналістів (ПУН) входили Є. Коновалець, А. Мельник, Д. Андрієвський, М.Капустянський, М. Сціборський та інші.

Щойно в двадцятих роках Д. Донцов, якого можна вважати за першого теоретика українського націоналізму, сформулював націоналістичні засади в книзі «Націоналізм» піддаючи при цьому нещадній критиці весь той народоправний світогляд, яким жили попередні покоління українців і який ліг в основу провідних ідей і гасел Української національної революції. «Коли Україна хоче вийти зі стану провінції, мусить витворити в собі, крім волі до влади, ту велику всеобіймаючу ідею, ідею опанування духового, економічного і політичного нації. Такою ідеєю може стати в нас не всесвітня, ані соціальна, лише тільки національна ідея» [2, с. 216].

Націоналістичний рух стояв на засадах провідництва, елітарності й моно-

партійності. Наслідком цього була вимога режиму «твердої руки», уособленням якої мали б стати націоналісти.

Націоналізм здобув собі чисельних послідовників насамперед на західноукраїнських землях, переважно серед молоді. На початку свого існування свою практичну політичну діяльність ОУН зосереджувала на території України й країнах перебування української еміграції спрямовуючи її, головним чином проти Польщі. Значно менші впливи націоналістичні організації мали на Наддніпрянській Україні, яка в той час перебувала під радянським впливом.

Проте у самому націоналістичному середовищі не було єдності. З 1939 р. А. Мельник, який очолює ОУН після смерті Є. Коновальця, відходить від засад монопартійності й відкидає претензії на характер центру визвольної боротьби, беручи участь у загальнонаціональній політичній діяльності в тісному контакті з Державним Центром УНР. Інша частина ОУН на чолі із С. Бандерою дотримувалася, як наголошує М. Лівіцький, принципів «монопартійності» з претензіями на характер «центру», і протиставляє себе всеукраїнській коаліції українських політичних сил, що діє в рамках Державного Центру [3, с. 9].

Претендуючи на роль єдиного керівника й репрезентанта української визвольної боротьби та висуваючи тоталітарні ідеї, ОУН посіла опозиційний статус стосовно Державного Центру з його відданістю демократичним ідеям доби визвольних змагань. Однак характер відносин між ДЦ та ОУН був, за окремими винятками, не конфронтаційний, як, скажімо, із гетьманцями. На міжособистісному рівні стосунки були швидше партнерськими. Діячі військового міністерства Державного Центру, генерали М. Безручко і В.Змієнко, свого часу слу-

жили в корпусі Січових Стрільців, яким командував Є. Коновалець. А. Лівіцький, як голова української дипломатичної місії у Варшаві у 1919 р. сприяв звільненню Є. Коновальця та А. Мельника з польського полону і подальшому їх виїзду за кордон. Потім, А. Мельник у 1920-1921 рр. був інспектором військових місій УНР у Празі, а Є. Коновалець у 1926-1927 рр. співпрацював з представництвом екзильного уряду в Італії. Коли А. Мельник 1924 р. був заарештований польською владою і за вироком суду мав відбувати п'ятирічне ув'язнення, то А. Лівіцький, особисто звертався до Ю. Пілсудського з проханням про його звільнення. Це прохання подіяло і А. Мельник був звільнений на два роки раніше визначеного судом терміну [3, с. 58-59]. Однак на між інституційному рівні все було значно складніше. Політичні тренди того часу диктували свою логіку розвитку подій.

Вектор руху новопосталих та «ображених» європейських країн до тоталітаризму, став домінуючим і в українській екзильній політиці. На рубежі 30-40-х рр. демократичні принципи в українських еміграційних колах стали відходити на другорядні позиції, поступаючись новому тренду. Цьому було декілька причин. Державний центр УНР, основний апологет демократії не зовсім вигідно позиціонувався на фоні «простих» рішень політичних опонентів. Ситуацію ускладнював й тягар відповідальності: ДЦ асоціювався із поразкою у національно-визвольних змаганнях. Надзвичайно дражливою проблемою, особливо для вихідців з територій окупованих Польщею, залишався Варшавський договір. Він втратив юридичну силу, але залишався одним з головних аргументів для критиків Державного центру.

Складні ідеологічні суперечності мали цілком об'єктивне демографічне та територіальне підґрунтя. Невдалі соборницькі практики у 1919-20 рр. і подальший поділ України між різними окупаційними режимами призвели до цілком очікуваних результатів для загальноукраїнського еміграційного центру. Опинившись на початку 20-х років за першим прообразом «залізної заслони» – радянським західним кордоном – уряд УНР з кожним роком втрачав підтримку та вплив як в Україні так і на еміграції. Уряд «здав майже всі позиції націоналістам, утримуючи у своїх руках тільки легітимно-державну традицію та культурний провід цілої еміграції» [4, с. 9]. Паралельно в УРСР йшов процес тотального фізичного та ідеологічного нищення «уенерівців». Натомість націоналістичний рух у цей же самий час, маючи соціальну базу в Західній Україні та повну свободу дій в еміграції набирав силу. Цей рух захопив усю молодь і таким чином став політично домінуючим чинником на рубежі 30-40 рр. на західних теренах та еміграції.

Подібний стан речей не міг йти на користь загальній справі і саме це викликало головну турботу з боку уряду. В одному з своїх виступів перед емігрантами навесні 1933 р. А. Лівіцький закликає забути старі кривди заподіяні одні одним протягом національної революції 1917-1920 рр. «Не будемо копатися в чужих серцях, не будемо осуджувати патріотів за праві чи ліві ухили. Пам'ятаймо, що німецькі соціалісти билися з французькими в обороні монархичної батьківщини, пам'ятаймо, що рояліст французький гинув в окопах в обороні республіки Французької!» [11, с. 131].

З ним солідаризувався ще один активний діяч ДЦ та постійний автор «Три-

зуба» В. Прохода: «Політичний шлях української еміграції є надто комплікованим і між еміграційними організаціями в різних країнах можуть бути певні розбіжності в залежності від лояльності до тих держав, з гостинності яких еміграція користує. Українська еміграція, що перебуває в Чехословаччині, мусить бути лояльна до Чехословацької республіки, що знаходиться в Польщі – до польського уряду, в Румунії – до румунського, в Німеччині – до німецького, у Франції – до французького, а тому так улюблені закиди, особливо у полонофільстві, германофільстві і т. ін. – є просто демагогічним засобом до роз'єднання» [7, с.16-17].

Тема консолідації української еміграції ставала популярною ідеєю, проте механізмів втілення її у життя ще не було. З одного боку серйозною перешкодою залишалися суперечності привнесені з собою з України, з іншого – серед частини політичних сил, це стосується насамперед новоутворених, була велика спокуса до втілення власного сценарію здобуття самостійності держави. На кінець 1930-х Державний центр УНР не впорався із завданням об'єднання української еміграції навколо ідеї відновлення незалежності України, при цьому зберігши свій статус уряду у вигнанні, на який претендували або оспорювали інші суб'єкти української екзильної політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гирський Д. Дивні способи виправдовування антидержавної політики / Дмитро Гирський. – Торонто: «Батьківщина», 1973. – 184 с.
2. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Вінниця ДП «ДКФ», 2006. – 151 с.
3. Лівіцький М.А. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М.А. Лівіцький. – Мюнхен-Філядельфія: Українське Інформаційне Бюро, 1984. – 72 с.

4. Лівницький М. УНДС на тлі новітньої української дійсності / М. Лівницький // Український національно-державний союз (УНДС). Збірник. – Ч.1. – 1952. – с. 3-15.
5. Лотоцький О. Симон Петлюра / О. Лотоцький. – Париж-Лондон, 1951. – 77 с.
6. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття): Монографія / Валентина Піскун – К.: «МП Леся», 2006. – 672 с.
7. Прохода В. Українська еміграція в Чехословаччині / В. Прохода // Тризуб. – 1937. – Ч.1-2 (551-552). – С. 13-18.
8. Ростовець М. Скоропадський і скоропадчуки / Ростовець М. – Саскатаун: Новий Шлях, 1938. – 59 с.
9. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К.: Інтел, 1994. – 260 с.
10. Український парламентаризм на еміграції. Державний центр УНР: документи і матеріали, 1920-1992 / Упорядник В. Яблонський. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2012. – 840 с.
11. Шульгін О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. Автентич. відтворення вид. 1934 р./ [відп. ред. Г.Й. Удовенко; Упорядники: Г.В. Стрельський, І.Д. Шевченко]. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 342 с.
12. Яблонський В. Рада Республіки і Українська Національна Рада – еміграційні передпарламенти України / Василь Яблонський // Розбудова держави. – 2012. – №2. – С. 18-26.
13. Яковлів А. Основи Конституції УНР / Андрій Яковлів. – Париж, 1935. – 64 с.
14. Bruski Jan Jacek. Petlurowcy. Centrum Panstwowe Ukrainskiej Republiki Ludowej na wychodzstwie (1919-1924) / Jan Jacek Bruski. – Krakow: Arcana, 2000. – 600 с.
15. Wiszka Emilian. Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939 / Emilian Wiszka. – Torun: MADO, 2004. – 752 с.